

ФУНКЦІОНУВАННЯ АРТЕФАКТНОЇ МЕТАФОРИ В МОВОТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ-ПОСТМОДЕРНІСТІВ

Постановка проблеми. Поповнення українського художнього дискурсу початку ХХІ ст. новими творами зумовлює збільшення вторинних номінацій та їхніх лексико-семантичних типів у словниковому складі української мови початку ХХІ ст. та потребує всеохопного дослідження. Вивчення механізму мовної номінації пов'язане з потребою комплексного дослідження змісту цього явища в усіх його мовних виявах, зокрема як вторинної номінації.

Мета роботи – визначити основні лексико-семантичні групи, емоційно-оцінну семантику артефактної метафори в сучасній українській прозі.

Основний виклад матеріалу. Механізм вторинних перенесень у досліджуваному художньому дискурсі ґрунтується на взаємодії двох критеріїв, а саме: звідки беруть найменування і куди його спрямовують. З огляду на це типологію вторинних найменувань, що постали внаслідок процесу метафоризації, вибудовуємо на основі напрямів перенесення семантики базових лексем, унаслідок яких метафора втілюється в нових найменуваннях, які розширюють репертуар засобів стилізації художнього тексту.

Система метафоричних моделей – це важлива частина національної мовної картини світу, національної ментальності, тому важливо виявити в кожній мові продуктивні й актуальні метафоричні моделі, що «характеризують сприйняття етносом того чи іншого абстрактного поняття цієї сфери й політики взагалі» [2, с. 393]. Українська постмодерністська проза – яскравий приклад використання метафори, що є одним із засобів творення мовної картини світу письменників-постмодерністів.

Українська проза ХХІ ст. багата на метафоричні номінації, з-поміж яких особливо увиразнює мовотворчість сучасних авторів артефактна метафора. Її сутність ґрунтується на перенесенні якостей людини на навколишній світ, у ній предмети та явища представлені у зв'язку зі світом речей, які створила людина [1, с. 51].

Артефактну метафору репрезентує група *створені людиною предмети* → *людина*. Тут виокремлюємо декілька підгруп.

1.1. Людина, схожа на відповідний предмет → предмет. Здебільшого відбувається «оживлення» предметів побутового вжитку, які вказують на вік, поведінку, фізичні характеристики, внутрішні якості людини тощо. Так, наприклад, на позначення зросту художніх персонажів ужито метафори *тичка*, *шпала*, *жердина*. Пор.: *Розумні дівчата зазвичай невисокі. Хіба вам колись доводилося бачити розумну жердину?* (Ю. Винничук); – *Нема чому заздрити, – заперечувала я. – У тебе все гармонійно і пропорційно, а от я шпала* (І. Роздобудько); *Ніколи не доводилося спати з тичками? То й не пробуйте* (Ю. Винничук). Метафори *шпала*, *жердина*, *тичка* вжито на позначення худорлявих жінок високого зросту.

Метафори *кухонний сервант*, *бочка*, *шланг*, *дрючок*, *свічка*, *прасувальна дошка*, *шафа*, *тумба*, *корзина*, *бомба*, *бідон* уживають на позначення ваги персонажів. Пор.: *Заборонялося приводити панночок із якимись фізичними вадами – калік, горбатих, кривих, сліпих і т. д. То мали бути винятково [...] «прасувальні дошки», «тумби»...* (Ю. Винничук); *...Дека насуплено бурмоче, що це в тебе, шланг заштопаний, температура* (Анатолій Дністровий); – *Слухаємо уважно, – почув голос свічки* (Люко Дашвар); *Циркуль дратується: то кидає ногу мертвого на землю, то знову підіймає* (Анатолій Дністровий) – ідеться про худорлявих персонажів. *...заборонялося приводити панночок із якимись фізичними вадами – калік, горбатих, кривих, сліпих і т. д. То мали бути винятково [...] «тумби», «шафи»...* (Ю. Винничук); *...корзина, вчителька, хі-хі, підходить і пильно дивиться на Івана* (В. Лис). *Комод. Мій товстий і красивий екс...* (І. Карпа); *Бідон жаліється, що зголоднів і час би вже щось кинути на кишку...* (Анатолій Дністровий) – ідеться про персонажів із зайвою вагою.

Цікавим є приклад із метафорою *вішалка*: – *Ну й дивися на свою стару вішалку, – крикнула Миколаєва мати і поставила печатку...* (Л. Пономаренко). У суспільній думці за вішалкою закріпилося уявлення про худорляву дівчину

високого зросту. Л. Пономаренко вживає цю метафору в іншому значенні й позначає нею стару худорляву жінку.

Метафори цієї підгрупи позначають внутрішні якості людини, її інтелект, напр.: *плуг, жилетка, флешка, кувалда, долото* та ін. Пор.: *...який із тебе бандюк, Міхал, ти ж плуг...* (Анатолій Дністровий) – метафорою *плуг* пойменовано фізично сильного нерозумного хлопця. *Коли він залишився без жилетки для шмарклів, коли усвідомив безповоротність Марійчиного рішення – миттю перестав слинити* (І. Потаніна) – метафору *жилетка* вжито на позначення співчутливої дівчини.

За семантичним наповненням звертає на себе увагу антропоморфна метафорична номінація *валянок*, пор.: *...мій Валя, – вона погладила його по голові, а він так і не підняв її, – як ти переконалася, не валянок* (Б. Мельничук). Традиційно під *валянком* розуміють людину з повільною реакцією, дурня. Автор уживає цей предмет взуття з іншим значенням, протилежним, і має на увазі розумного, упевненого в собі чоловіка.

1.2. Предмет → частина тіла людини. Метафори цієї підгрупи охоплюють реалії побутової сфери життя людини, напр.: *жердини, лижі, гачок, макітра, каністра, вудки, граблі, витяжка* та ін. Пор.: *...в тебе були чудові ноги, всі діорівські-сен-лоранівські модельки на своїх жердинах мали б на вид таких ніг негайно піти й утопитися...* (О. Забужко); – *Івасюню! – брикнулась Тата. – Що? – Відсунь лижі* (В. Даниленко). Метафори *лижі, жердини* вжито на позначення ніг. – *Ти ото свого гачка, – у ніс Тетянчин тицьнув, – не суй куди не треба!* (Люко Дашвар) – ідеться про ніс. *Тьомик рішуче захитав своєю кудлатою макітрою...* (М. Кідрук); *Треба відвішати тому мудакові [...], виловити його в коридорі, затягнути в туалет і настріляти по каністрі* (Анатолій Дністровий). Антропоморфізми *каністра, макітра* позначають голову. *Жіноцтво (ох, це всесильне жіноцтво) розмахалося вудками...* (Л. Пономаренко); – *Забери граблі!* – *несамовито верещала й брикалась вона* (18, с. 284); Метафори *граблі, вудки* позначають руки. – *О, точно. Можна*

замість слова «рот» казати «витяжка». Закрий свою **витяжку!** (І. Карпа) – ідеться про рот.

1.3. Механізм, його характеристика → людина, напр.: *робот, бетономішалка, гармата, криголам, тормоз, пентіум* та ін. Метафори цієї підгрупи відображають технічну сферу та їх уживають на позначення зовнішності, фізичних характеристик, емоційного стану, особливостей характеру, поведінки, віку художніх персонажів. Пор.: *Дурак ти і **тормоз**. Іди сюди бігом. Підсади-но маму!* (І. Карпа) – ідеться про хлопця, який повільно реагує на зовнішні подразники. *Сунув до апартаментів – **криголам*** (Люко Дашвар); *...ти повинен нейтралізувати мою подружку. – Оцю самохідну **гармату**?* (Ю. Винничук); *...не раз можна було побачити, як Андрон вишиває у центрі попід руку із черговою «тумбочкою», «бетономішалкою»...* (Ю. Винничук). Метафори *криголам, бетономішалка, гармата* вживаються на позначення сильних, міцних людей. *Проходить чергова зміна караулу: теліпання автоматів і рівномірний тупіт чобіт, вервечка безнадійно стомлених **роботів** на чолі з механічним сержантом...* (Ю. Андрухович) – ідеться про фізично та морально стомлених солдатів. – *Тебе як звати? – Тата – буркнула вона. – Ната, чи що? – В'їжджаєш, **пентіум**?* – зиркнула... (В. Даниленко) – метафора *пентіум* вживається на позначення молодого хлопця.

1.4. Механізм, частина механізму → частина тіла людини, напр.: *двигун, локатор, шатун, лещата, комп'ютер* та ін. Пор.: *Зараз ми тільки налаштуємо ваш «**комп'ютер**». Віра здивовано подивилась на нього. – Так, так. Адже мозок схожий на цю розумну машину* (І. Роздобудько) – ідеться про голову людини. – *Ребра поламаєш, ведмедіку! – [...] вислизнула з **лещат**...* (Б. Мельничук). Метафору *лещата* ужито на позначення рук. *Ничипоришині локатори пропустили всього кілька фраз* (Люко Дашвар) – ідеться про вуха. *Після того всі Момоти заворушилися, жваво запрацювали **шатунами**...* (В. Шкляр) – ідеться про щелепи. *Люди не потребували палива і не користувалися ключем, аби прокинутись зі сну. Вони не мали коліс, а їхній*

двигун був таким маленьким і немічним, що годі зрозуміти, як вони взагалі живуть (Ю. Іздрик) – ідеться про серце.

Креативна сила метафори здатна суміщати несумісне, асоціативно-образно виявляти нові якості об'єкта, створювати нові смисли в поняттях, що вербалізується, надаючи їм експресивної оцінки. В. М. Телія наголошує на тому, що традиційно вичленені, експресивно забарвлені значення слів і виразів несуть у собі сигнали, що визначаються в діапазоні схвалення/несхвалення при домінації в ньому суб'єктивно-емотивного спектра [3, с. 83].

Для української прози початку ХХІ ст. характерним є різнобічність семантико-стильових пластів, зумовлена певною свободою авторів у використанні мовних засобів. Увага мовознавців спрямована передусім на вивчення художнього тексту як денотативно-образного простору і на слово як конститутивний елемент тексту. Одним із важливих завдань дослідження художнього дискурсу є вивчення функціонального призначення метафоричних найменувань, оскільки саме метафора дає змогу пізнавати нові якості речей, формувати нову експресивну лексику.

Артефактна метафора – яскравий засіб увиразнення мовосвіту сучасних письменників. Вона виконує виразну стилістично-описову функцію. У мовотворчості сучасних прозаїків трапляються метафоричні оцінно-описові найменування осіб зі сфер молодіжного та кримінального жаргону. Пор.: *...за будь-яких обставин, [...] шнурки дуже комфортно почувались у 70-х, коли людей садили...* (Анатолій Дністровий) – ідеться про підлітків, які підпорядковуються дорослим злочинцям. «*В нього що, температура?*» *Ми з Танею регочемо, а Дека насуплено бурмоче, що це в тебе, шланг заштопаний, температура* (Анатолій Дністровий). Метафора *шланг* уживається на позначення недоумкуватого хлопця. В основі метафор, які використовуються для творення кримінального та молодіжного жаргону, лежить асоціативне перенесення на людину реалій предметно-речовинного світу. Жаргонізми, утворені способом метафоризації, посилюють експресивність художньої дійсності.

Виразну стилістично-описову функцію мають метафоричні номінації, що вживаються на позначення соціально-сексуальних характеристик художніх персонажів. Пор.: *Я не хочу тебе більше бачити! Іди в гуртожиток до своїх підстилок! Мені огидно, що ти мене торкався!* (Анатолій Дністровий). Метафора *підстилки* має пейоративну конотацію і позначає дівчат, які легко погоджуються на статевий контакт. Однак метафори на позначення сексуальних характеристик мають позитивний емоційно-експресивний відтінок,

Відзначимо також особливу роль артефактної метафори, яка лежить в основі формування негативних суб'єктивно-модальних смислів. Емоційно-оцінного відтінку набувають перенесені на людину ознаки предметів побуту, іграшок. Пейоративної конотації переважно набуває зовнішність художніх персонажів. Пор.: – *Ну й дивися на свою стару вішалку,* – крикнула Миколаєва мати і поставила печатку (Л. Пономаренко); – *Е-е-е, мені у свою жінку встромити ніколи,* – Федір відказує. – *А щоб у те худе коромисло...* (Люко Дашвар). Метафори *стара вішалка, худе коромисло* вживаються на позначення худих жінок високого зросту. *...заборонялося приводити панночок із якимись фізичними вадами – калік, горбатих, кривих, сліпих і т. д. То мали бути винятково [...] «тумби», «шафи»...* (Ю. Винничук) – ідеться про фізично міцних, огрядних жінок. – *Як у ліжку, маю на увазі. Все добре? – Пипоть вам на язик, якщо таке питаєте, – чомусь спала на думку давня приповідка. Та бочечку годі було зупинити: – Краще б їм той пипоть на язиках наріс...* (Люко Дашвар) – метафора позначає жінку із зайвою вагою. На позначення особливостей поведінки сучасні письменники використовують метафоричну номінацію *дзига*, пор.: *Та руда дзига увесь день по Рокитному носить...* (Люко Дашвар) – ідеться про прудку дівчину. Метафора не лише змалює в художньому тексті відповідну ситуацію, а й сприяє вираженню позитивної чи негативної оцінки, експресивно доповнюючи репрезентацію емоцій та почуттів комунікантів, показаних у тексті.

Отже, метафори концептуалізують мовну картину світу мовця і мають експресивний характер. Сучасні письменники використовують метафору для

увиразнення свого художнього мовлення. Артефактна метафора репрезентує зовнішню схожість, схожість у поведінці, за внутрішніми ознаками.

Література

1. Добровольська Г. Метафора в ритуальних жанрах українського політичного дискурсу. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/10723>.

2. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.

3. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва : Наука, 1986. 143 с.

References

1. Dobrovol's'ka H. Metafora v rytual'nykh zhanrakh ukrayins'koho politychnoho dyskursu. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/10723>.

2. Selivanova O. O. Linhvistychna entsyklopediya. – Poltava : Dovkillya-K, 2010. 844 s.

3. Teliya V. N. Konnotativnyy aspekt semantiki nominativnykh yedynits. Moskva : Nauka, 1986. 143 s.